

Pracovní seminář *Česká a slovenská sociologie náboženství po roce 1989 – hodnocení, aktuální stav a budoucnost*
Olomouc, 6. října 2011

Sociologie náboženství se v aktuálním českém (i slovenském) a ani v mezinárodním kontextu neřadí k oborovým sociologiím, které by bylo možno označit za „tahouny“ sociologického bádání. Porovnáme-li však dnešní stav s nedávnou minulostí, můžeme oprávněně konstatovat, že tato sociologická disciplína zaznamenává vzestup. A platí to i v českém akademickém prostředí, čehož důkaz mimo jiné tvoří i rozvíjející se činnost Sekce Sociologie náboženství při Masarykově české sociologické společnosti. Ta byla založena v roce 2009 a od té doby se její členové a členky v pravidelných půlročních intervalech scházejí na pracovních seminářích či konferencích. Její páté setkání se uskutečnilo v prostorách Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, která byla také spolupředatelem bilančního semináře, jenž si vytknul za cíl rekapitulaci výsledků výzkumu českého a slovenského bádání na poli sociologie náboženství po roce 1989 a diskusi jeho výhledů do budoucnosti.

První tři příspěvky se zaměřily na reflexi dosavadních empirických poznatků a metodologické obtíže spjaté s jejich získáváním. Petr Čáp (FiF UK Bratislava) představil svá zjištění vzešlá ze zmapování empirických šetření na Slovensku (cenzury, sociologické surveye, resp. církevní průzkumy) od roku 1921 a jejich analýzy, přičemž se opíral o rozlišení mezi institucionalizovanou (organizovanou) religiozitou a neinstitutionalizovanou (neorganizovanou) religiozitou. Kladl si přitom tři základní otázky: Zohledňují příslušná šetření oba typy religiozity? Umožňují tato šetření multidimenzionální zkoumání religiozity? Jaké je rozložení otázek v dotaznících s ohledem na jednotlivé dimenze religiozity? V závěru příspěvku zaznělo, že stávající empirické výzkumy religiozity podstatnou měrou

akcentují pouze část komplexního fenoménu religiozity – institucionalizovanou religiozitu, zatímco některé její dimenze více či méně opomíjejí. Z následné diskuse vyplynulo, že v důsledku vysoké míry překryvu typu dat, která mají analytici a analytičky k dispozici, lze předpokládat, že totéž platí o situaci zkoumání religiozity v české společnosti. Čestnou výjimku zde tvoří výzkum *Detradicionalizace a individualizace náboženství v České republice a jejich sociopolitické a socioekonomické důsledky* (DIN), realizovaný v letech 2006–2008, který představuje pokus o částečnou nápravu zmíněného nedostatku.

Empirickým výzkumům religiozity v českém prostředí se věnoval Jan Váně (FF ZČU Plzeň), čímž navázal na své dřívější úsilí ztělesněné přehledovou statí (napsanou společně s Martinem Kreidlem) „Přehled výzkumů mapujících religiozitu v ČR po r. 1989“, publikovanou v roce 2001 v informačním bulletinu Sociologického datového archivu (SDA). Z prezentace vyplynulo, že zřetelnější zájem o empirické zkoumání religiozity v české společnosti se dá zaregistrovat až od konce 90. let 20. století, zatímco předchozí období lze charakterizovat jako éru pozvolného etablování disciplíny na československé a posléze české akademické půdě, vymezování její identity ve vztahu k teologii a religionistice a teoretické reflexe příspěvků moderní zahraniční sociologie náboženství (hlavními postavami zde byli Tomáš Halík a Dušan Lužný). V následující etapě pak přebírají iniciativu další důležité postavy (Zdeněk R. Nešpor, Dana Hamplová), s jejichž zapojením do výzkumu v sociologii náboženství souvisí i zřetelný nárůst publikací zakládajících se na analýze empirických dat. Současně s kvantitativními výzkumy se pozvolna prosazují i výzkumy kvalitativní. Váně se dotknul i některých problematických aspektů. Pokud jde o kvantitativní data vztahující se k tématům náboženství a religiozity, nepředstavuje problém jejich nedostatečný objem (ten můžeme v současnosti

pokládat za poměrně uspokojivý), ale spíše míra jejich „vytěženosti“ (například u DIN). Podobně si zvýšenou pozornost zaslouží i zatím spíše sporadická kritická reflexe metodologických postupů a interpretací výsledků realizovaných výzkumů (Váně zde připomenul Tížikovu recenzi knihy *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti* v *Sociologickém časopise* 2009, 45 (5) nebo Lužného recenzi publikace *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí. Výsledky mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství* v témže časopise 2010, 46 (5)). Za zamyšlení podle Váněho stojí i otázka pozice české sociologie náboženství v mezinárodním kontextu, která se pozvolna stává viditelnější, byť se prozatím omezuje na příspěvky, které mají spíše přehledový charakter a/nebo představují českou společnost prizmatem jejich zvláštností („česká výjimka“).

Kritického přístupu ke sledované problematice se držel Miroslav Tížik (SÚ SAV Bratislava), který se pozastavil u vybraných metodologických problémů, na něž lze narazit při přemýšlení nad realizovanými kvantitativními výzkumy religiozity. Identifikoval jich hned několik: nepřesnosti a zjednodušování v užívané terminologii (např. ztotožňování kategorií „bez vyznání“ s „ateismem“), diskutabilní definice klíčových konceptů (např. latentní identifikace náboženství s jeho křesťanským modelem), problematické konstrukce empirických indikátorů těchto konceptů (např. sebedeclarace či návštěvnost bohoslužeb), limity komparace dat z různých typů výzkumů, omezenost komparace dat z ČR a SR s mezinárodními daty a metodologický „nationalismus“ (diskurz „výjimečnosti“). Poukázal také na (zdánlivý) paradox, kdy se náboženství setkává s daleko vyšším stupněm sociologického zájmu v „sekulární“ české společnosti než v „religiózní“ slovenské společnosti. Zároveň vyzval k bližší spolupráci mezi badateli a badatelkami z obou zemí, která může být v řadě ohledů přínosná pro obě strany.

Na některé body Tížikovy a Váněho kritiky navázal Roman Vido (FSS MU Brno), který se soustředil na úlohu teorie a teoretických konceptů ve výzkumu v české sociologii náboženství, a to na příkladu konceptu sekularizace a okolo něj vystavených teorií. Vycházel přitom z přesvědčení o nepostradatelnosti teorie v sociologickém bádání, jemuž poskytuje inspiraci pro kladení podnětných sociologických otázek a formulaci nosných sociologických problémů a zároveň představuje cílový výstup, k němuž by empirický výzkum měl v principu směřovat. V případě sekularizace lze podle Vida prohlásit, že tento koncept – stejně jako teorie na něj navázané – byl v prostředí české (československé) sociologie náboženství přijímán rezervovaně, a to zejména v důsledku jeho nezřídka zjednodušeného a povrchního chápání. Sekularizační perspektiva byla povětšinou odmítaná ve prospěch jiných konceptů (privatizace, deprivatizace, desekularizace, spirituální revoluce), přičemž hlavní motiv k tomuto představovalo – explicitní či implicitní – ztotožnění dané perspektivy s univerzalistickými nároky (některých) starších sekularizačních teorií spjatých s ambiciózními projekty klasických sociologických teorií (Comte, Marx, Weber) či modernizačních teorií z 50. a 60. let 20. století (Parsons, Lerner). Důkladné obeznámení se s historií a průběhem tzv. sekularizační debaty (v českém prostředí prakticky absentující) přitom odhaluje daleko nuancovanější obrázek a poskytuje zajímavé teoretické podněty pro analýzu současné náboženské situace (viz například výzva k „historizaci“ sekularizačního modelu Philipa Gorskiho).

Motiv absence se objevil také v příspěvcích Jana Kalendy a Daniela Topinky (oba FF UP Olomouc). Prvně jmenovaný se zabýval zmapováním využití teorie racionální volby v české sociologii náboženství, přičemž došel k závěru, že se zde tato teoretická perspektiva (na rozdíl od některých jiných sociálněvědních disciplín) nedočka-

la takřka žádné významnější odezvy a její přítomnost se *de facto* omezila pouze na několik textů kladoucích si za cíl tuto teorii odborné obci blíže představit, případně ji učinit předmětem kritiky. Aplikace v empirickém výzkumu se dosud nedočkala. Kalenda obdobně jako Vido zdůraznil důležitost teoretické složky sociologického výzkumu a potřebu narušení relativně pevné hráze, která dnes mezi sociologickou teorií a empirickou sociologií (nejen v sociologii náboženství) stojí. Topinkův příspěvek naproti tomu akcentoval „mezeru“ z obsahového hlediska, když vznesl otázku po religiozitě migrantů a migrantek a její reflexi v sociologickém výzkumu. Připomněl původní očekávání ze strany badatelů a badatelek na poli náboženství, že s rozšiřováním etnické a kulturní plurality v důsledku „otevření hranic“ po roce 1989 bude také docházet k výraznému nárůstu pestrosti a viditelnosti v oblasti náboženství, jež bude následně reflektován sociologií náboženství. K takové situaci podle něj ovšem zatím nedošlo a je otázkou, zdali lze tento fakt vysvětlit pouhým nezájmem sociologie, nebo zde hraje roli (také) fakt nenaplnění výše zmíněných očekávání.

Celkové zhodnocení aktuální situace české a slovenské sociologie náboženství přednesl Dušan Lužný (FF UP Olomouc/FF ZČU Plzeň). V rostoucí pluralitě empiricky zkoumaných témat identifikoval tři v současnosti dominantní tematické okruhy: aktuální stav české religiozity, existence a působení netradičních náboženských skupin, posuny v organizaci a životě katolicismu. V rovině teoretické se pak podle něj jako klíčové ukazují být především koncepty sekularizace a (v posledních letech) náboženské paměti. Za pozitivní prvky rozvoje české sociologie náboženství Lužný ozna-

čil její fungující institucionální strukturu, existenci první generace badatelů a badatelek identifikujících se s touto disciplínou, solidní datovou základnu, relativně slušné množství odborných časopiseckých i knižních publikací a etablování disciplíny na několika akademických pracovištích. Negativním znamením naopak ohodnotil určitou roztržičnost „české školy“ sociologie náboženství, bariéru mezi centrem (Prahou) a „periférií“ v rámci české akademické obce (projevem čehož je absence sociologů a socioložek z pražských pracovišť na akcích pořádaných Sekcí), slabší publikační zastoupení v hlavním odborném sociologickém periodiku (*Sociologický časopis*) a malou viditelnost za hranicemi České republiky. Celkově však jeho komentář vyzněl v optimistickém duchu a vyjádřil naději v potenciál české sociologie náboženství v budoucích letech. Cestou k jeho naplnění, jak se většina zúčastněných shodla, může být vyšší míra kooperace mezi zainteresovanými (a to včetně kolegů a kolegyně ze Slovenska), která v aktuálním kontextu slibuje více šancí než „sólový přístup“, a přiměřený akcent na intenzi spíše než extenzi zpracování sledovaných témat a tematických okruhů. Důležitou součástí přitom musí tvořit aktivní a vzájemně podněcující vztah mezi teoretickou a empirickou složkou zkoumání a dostatečný prostor věnovaný teoretické a metodologické reflexi výzkumu.

Součástí olomouckého setkání bylo i jednání organizačního výboru Sekce, které rozhodlo o tom, že další pracovní seminář se bude konat v dubnu 2012 na půdě Fakulty sociálních studií MU v Brně. Přesný termín i zastřešující téma semináře bude upřesněno v nejbližších týdnech.

Roman Vido